

5. Большинство украинских фамилий тюркского происхождения не связано с аналогичными фамилиями в русском языке. Это свидетельствует о том, что эти фамилии возникли самостоятельно в процессе взаимодействия народов непосредственно из крымскотатарского, половецкого языков.

Таким образом, изучение указанной проблемы имеет большой как лингвистический, так и культурологический аспект. Дальнейшее изучение украинских фамилий тюркского происхождения и привлечение исследователями новых фактических материалов, безусловно, поможет полнее осветить многие сложные вопросы как украинской, так и в целом тюркской антропонимии, а также решить некоторые аспекты проблемы истории украинского, крымскотатарского народов, их языка и этногенеза.

Источники и литература

1. Баскаков Н.А. Введение в изучение тюркских языков: Учебник для университетов. – М.: Высшая школа, 1969. – 383 с.
2. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения. – М.: Наука, 1979. – 279 с.
3. Баскаков Н.А. Тюркская лексика в «Слове о полку Игореве». – М., 1985. – 207 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
5. Крымскотатарско-русский словарь / Сост. Усеинов С.М. – Тернополь: СМНВП «Диалог», 1994.
6. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – Київ: Радянська школа, 1968.
7. Реестр усього Війська Запорозького після Зборівського договору з королем польським Яном Казимиром складений 1649 року, жовтня 16 дня й виданий по достеменному виданню О.М. Бодянським. – Київ: МСП «Козаки», 1994.
8. Сеттаров Г.Ф. Лексико-семантические и тематические группы и разряды татарских лично-индивидуальных и семейно-родовых прозвищ // Советская тюркология. Акад. Наук СССР. – Баку, 1977. – № 3 (май-июнь). – С. 26-30.
9. Общая теория имени собственного – М., 1973 г. – С. 36.
10. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения // Восточнославянская ономастика. – М., 1971.

Поступила в редакцию 08.07.2005 г.

УДК 811.161.2

Колеснікова І.Є.

ДО ПРОБЛЕМИ ФРАГМЕНТАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ МІКРОСИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

В статті досліджуються фразеологічні мікросистеми для позначення жорстокості в українській та англійській мовах у зіставному ідеографічному аспекті.

Ключевые слова: фразеологічна одиниця, фразеологічна мікросистема, риси характеру людини, жорстокість, фрагментація мікросистеми

У статті досліджуються фразеологічні мікросистеми на позначення жорстокості в українській та англійській мовах у зіставному ідеографічному аспекті.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічна мікросистема, риси характеру людини, жорстокість, фрагментація мікросистеми

In this article are investigated phraseological microsystems on a designation of cruelty in the Ukrainian and English languages in comparative ideographic aspect.

Key words: phraseological icon, phraseological microsystem, teaches of character, cruelty, fragmentation of microsystem

Інтенсивний розвиток фразеологічної ідеографії за останнє десятиріччя висунув чимало проблем. З однієї сторони, завданням науковців є опис фразеологічного матеріалу окремих мов з акцентом на специфічних особливостях, з іншої – все більшого значення набуває зіставне вивчення „спільного, універсального, антропологічно значущого для всіх мов або людської мови в цілому” [1, с.3]. Безумовно, подібний підхід вимагає вихід на новий науково-пізнавальний рівень, а саме звернення до користувача і творця мови – до людини. Саме ідеографічний опис фразеологічного складу мови дозволяє розв’язати таку **проблему**, як покриття лінгвістичного простору ФО, а також створити передумови для всебічного зіставного вивчення фразеології (див. праці Є.В. Арсентьєвої, А.І. Анохіної, А.Д. Райхштейна, Е.М. Солодухо та ін.).

У вітчизняному мовознавстві теоретичні питання фразеологічної ідеографії детально описані в монографії Ю.Ф. Прадіда, були предметом дослідження в працях М.Ф. Алефіренка, Н.Ф. Грозьян, М.Т. Демського, А.М. Емірової, В.М. Ужченка та інших учених.

Поділяємо думку Ю.Ф. Прадіда, що серед першочергових теоретичних завдань фразеологічної ідеографії є опис лінгвістичних та екстралінгвістичних принципів вирізнення окремих мікро- та макросистем [2, с.11]. У пропонованій роботі, услід за Ю.Ф. Прадідом, пропонується така ієрархічна

структура ідеографічної класифікації ФО: синонімічний ряд – семантична група – семантичне поле – тематична група – тематичне поле – архіполе [2, с.40].

Отже, **актуальність** нашого дослідження визначається, по-перше, посиленням в мовознавстві інтересу до опису окремих фразеологічних мікросистем; по-друге, підвищенням інтересом науковців до проблем, пов'язаних із зіставним ідеографічним вивченням фразеологічних мікросистем на матеріалі як споріднених, так і неспоріднених мов.

Метою нашої роботи стає дослідження фразеологічних засобів вираження жорстокості, бо вони, як і риси характеру людини взагалі, не були предметом комплексного дослідження в мовознавстві. **Матеріалом дослідження** стали дані фразеологічних, тлумачних, етимологічних словників. Варто було б, на нашу думку, глибоко і всебічно розглянути фразеологічну мікросистему „Жорстокість”, адже результати дослідження, по-перше, могли б стати частиною комплексного ідеографічного опису фразеологічного складу як української, так і англійської мов, по-друге, визначили б ряд загальних і специфічних ознак, які можуть бути притаманні системі в цілому [1, с.27].

Фразеологізми даної мікросистеми в українській та англійській мовах вказують на людину, яка виявляє суворість, немилосердність, лють по відношенню до інших. Але ідеографічна структура зазначених мікросистем ФО істотно різниться. Семантичний аналіз фразеологічного матеріалу української мови дає підстави запропонувати структуру семантичної групи ФО „Жорстокість”, яка не є розгалуженою і складається безпосередньо з синонімічних рядів зі значенням:

1) експлуатувати кого-небудь: **видавлювати (вижимати, вичавлювати, рідко виїдати) / видавити (вижати, вичавити, рідко виїсти) [усі] соки з кого.** [Шкереберть:] Я пускав з торбою вдів і сиріт, я **видавлював усі соки з робітників, робив їх рабами своїми** (М. Кропивницький); **вимотувати (висотувати) / вимотати (висотати) жили.** – Думаєш, довіку отак будуть пани над нами панувати, жили **вимотувати, на нашій кривав виці розкошувати?** (В. Головка); **пити (смоктати, ссати і т. ін.) кров з кого, чю.** Як **ссав** [панич Льольо] **народну кров, так і буде далі ссати** (М. Коцюбинський) і т. ін.;

2) знущатися з кого-небудь: **видавлювати (вижимати, вичавлювати, рідко виїдати) / видавити (вижати, вичавити, рідко виїсти) [усі] соки з кого.** Старий Щербат із жури скоро зійшов у могилу, **зосталася удова з дочкою. Ще погіршало. Василь переривався на роботі, але куракінська паничина виїдала усі соки** (Г. Хоткевич); **дерти шкуру (шкіру) з кого.** Кого слова не беруть, з того **шкуру деруть** (Українське прислів'я) і т. ін.;

3) розправитися з ким-небудь фізично: **без ножа різати кого і без додатка.** – Бійся бога, май серце, **Борух! Чого мене різеш без ножа** (Л. Мартович); **зробити юшку (кашу) з кого.** І тепер Левко більше, ніж будь-коли, **крутився на людях, дослухався до всяких чуток про землю, обростав гуртком своїх однодумців і похмуро твердив своє: - Зробимо з панів юшку** (М. Стельмах); **спустити / спустити шкуру (шкіру, три шкури, сім шкур і т. ін.).** Гляди ж мені, Семене, коли прогаєш – **шкуру спуцу!** (А. Шиян); **перегризати/ перегризти горло (горлянку) кому і без додатка.** А ти гадав, він за бідноту **вболіватиме? Та це такий... що всім би нам горлянку перегриз** (А. Шиян) і т. ін.;

4) розправитися з ким-небудь матеріально, завдавати збитків кому-небудь: **бити карбованцем.** Гарні речі почали **породжувати затоварювання інших і бити карбованцем по творцях гірших, несумлінно зроблених товарів** (П. Козланюк); **бити по кишені кого.** Тоді писар почав **бити о. Артемія по найчутливішому місці: по кишені** (І. Нечуй-Левицький); **трусити / вивернути (вивертати, витрушувати, витрусити, потрусити) кишені кому, у кого, чий і без додатка.** Щотижня **Олеся справляла вечірки для гусарів, танцювала до світла й витрусила до дна кишені свого чоловіка на убори та вечори** (І. Нечуй-Левицький).

До семантичного поля „Жорстокість” входить синонімічний ряд, який вказує на якісну характеристику особи зі значенням „жорстока, безжальна людина”: **кам'яне (камінне) серце.** **Гей, царю тьми! лютий вороже!..** **Боїшся ти, що грізні смутні греки Проїняти можуть і кам'яне серце** (Леся Українка); **кат катом; кат з катів.** – **Різні є люди: пан теж себе людиною вважає. А Пігловський навіть вище людей надимається, а сам кат катом** (М. Стельмах); **не мати Бога в душі (в серці, в животі).** – **Бога в животі не мають, серця не мають [пани]! Дитина недужа, вмирає, а ти, мати, на роботу іди?!** (Панас Мирний); **не мати серця.** – **Бога в животі не мають, серця не мають [пани]! Дитина недужа, вмирає, а ти, мати, на роботу іди?!** (Панас Мирний) і т. ін.

Ще одна ФО належить до цієї мікросистеми: **круто заміс місити.** Суворо, жорстоко діяти [ФСУМ, с.495]. – **А коли не захоче чесно слугувати Польській, то... я змушений буду про його попередні вчинки сьогодні ж повідомити Наливайка.** – **Ох, пане.. Як круто заміс місите.** Викликали-сте на рівну розмову, а **погрожуєте підступами** (І. Ле).

Для об'єктивнішого і рельєфнішого дослідження ідеографічної структури фразеологічної мікросистеми „Жорстокість” розглянемо відповідну мікросистему ФО англійської мови.

Як свідчить наше дослідження, структура семантичного поля ФО „Жорстокість” в англійській мові має такий вигляд (див. схему 1):

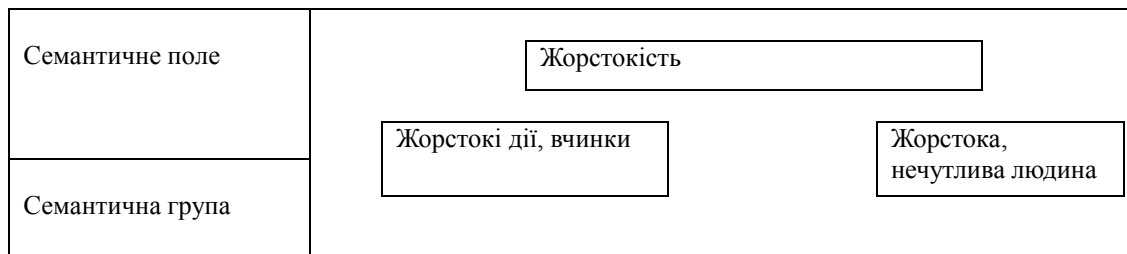

Схема 1. Структура семантичного поля ФО „Жорстокість”

Розглянемо детальніше семантичну групу ФО, яка характеризує дію, процес:

1) розправлятися фізично з ким-небудь, причому з загрозою для життя: *beat (blast, kick або knock) hell out of smb. But he...would knock hell out of anybody who had not learned* (J. Plunkett) (букв. Але він душу витрясе з кожного учня, який не вивчить напам'ять ці вірші); *beat (knock або wale) the (living) daylight(s) out of smb. If I ever catch you in some devilment... I'll whale the daylights out of both of you* (E. Caldwell) (букв. Будете гратися,.. я вас обох поб'ю) і т. ін.;

2) розправлятися з ким-небудь матеріально, завдавати збитків кому-небудь: *drive (force, put або push) smb. to the wall. The greedy creditors have pushed family to the wall* (букв. Жадібні кредитори приперли родину до стінки); *to out Herod-Herod. In the cruelty he can to out Herod-Herod* (букв. У своїй жорстокості він переіродить Ірода) тощо;

3) знущатися, експлуатувати когось: *grind the faces of the poor. The coloners simply grinded the faces of the poor at the slaves* (букв. Колоністи буквально плющили своїх рабів); *keep smb. on the rack. Paul. ...Mavis, old thing-cards on the table, please. Don't keep me on the rack any longer – if there's anything to tell, tell me* (N. Coward) (букв. Пол. Мейвіс, друже, не знущайся наді мною, говори все й відразу. Якщо у тебе є що мені сказати, говори зараз).

Ідеографічна структура семантичної групи ФО „Жорстока, безсердечна людина” в англійській мові обумовлюється синонімічними рядами з таким значенням:

1) жорстока людина: *(as) hard as flint (as (a)stone або as the nether millstone). She must be hard as stone, I said to myself, to see my misery and not take pity on me* (W.S. Maugham) (букв. Яка жорстока жінка. Бачить мої страждання і не відчуває ніякого співчуття до мене); *(as) hard as iron. Hubert. Madame la Marquise is such a romantic figure. Raoul. No - hard as iron.* (N. Coward) (букв. Губерт. Пані маркиза така романтична натура. Рауль. Та от і ні. Характер у неї жорстокий) і т. ін.;

2) безжална, безсердечна людина: *a lump of clay. He is a lump of clay* (букв. Він – бездушна людина); *hard heart* (також *heart of flint або of stone, stony heart*). *Mr. Smith has a heart of stone. He whipped his horse until it fell down.* (букв. Містер Сміт – безжалісна людина. Він так хлистав коня, що він, вибившись з сил, завалився) і т. ін.;

До семантичного поля також належить синонімічний ряд, який позначає якісну характеристику дії зі значенням „суворо, жорстоко ставитися до кого-небудь”: *bell hell on. She's bell hell on her servants* (RHD) (букв. Вона жорстоко ставиться до своїх слуг); *handle smb. without gloves (або with gloves off). She with gloves off severely concerns to the wards* (букв. До своїх підлеглих вона ставиться жорстоко).

Як бачимо, ідеографічна структура семантичного поля ФО „Жорстокість” досить значуще відрізняється в обох мовах, проте ми не можемо сказати, що суцільна семантична картина представлена неповністю. „У результаті, – зауважує Ю.Караулов, – для кожної конкретної мови і для кожного її носія вимальовується конкретне полотно, без прогалин, ...яке визначає його розуміння, мислення та мовлення” [4, с.27].

Безумовно, запропонована і підтверджена ієрархічна структура спрацьовує абсолютно в нашому випадку і в англійській мові. Виникає закономірне питання: як можна пояснити явище появи прогалин при зіставному ідеографічному аналізі і чи можна йому дати визначення? Залучаючи асоціативні зв'язки з точними науками, зокрема інформатикою, можна провести аналогію з **фрагментацією** комп'ютерного диска, на якому інформація розбита на декілька сегментів (частин, секторів), що зберігаються в різних областях диска. Тож подібну **фрагментацію мікросистеми** ми і спостерігаємо на прикладі семантичного поля ФО „Жорстокість” в українській мові, де наявна відсутність певних ланок, хоча сама „робота” ідеографічної структури не страждає.

Для з'ясування природи явища фрагментації варто залучити екстралінгвістичні чинники, що будуються на поняттєво-логічних принципах, а лінгвістичні фактори дадуть додаткові підстави також для вирішення в мікро- і макросистемах спільних семантичних ознак, які потрібні при подальшому дослідженні [2, с.15].

Ми можемо висловити припущення, що мовна ситуація, яка склалася в англійській мові, вимагала розширення семантики ФО, які вказували б на якісну характеристику людини. Слід віддати шану англійцям, які є досить помірковані у вияві емоцій і водночас самокритичні. Саме тому поряд з синонімічним рядом ФО на позначення жорстокої людини додається ще один зі значенням „безжалісна,

безсердечна людина”, який вказує на те, що при жорстокому ставленні до інших суб’єкт не здатний прийняти певними емоціями, почуттями. Також ми повинні зважити і на те, що подібне розширення фразеологічної мікросистеми на позначення жорстокості в англійській мові пояснюється активною колонізаторською політикою Великобританії, яка лишалась провідною протягом декількох століть. А той арсенал жорстокості до поневоленних народів, який активно запроваджувався завойовниками, залишився як відбиток у фразеологічній системі англійської мови.

Підтверджують нашу думку і результати компонентного аналізу. Цікавим лишається той факт, що синонімічні ряди на позначення жорстокої людини широко представлені ад’єктивними ФО, які мають у своєму складі порівнювальний компонент *as*. З огляду на те, що іменники *iron, flint, stone* багатозначні і являють собою диференціатори значення якісного прикметника *hard*, характерна двоплановість значення: одне порівнюється з іншим [4]: *hard as iron, hard as flint, hard as stone*. Метафоричні образи, які лягли в основу ФО на позначення безжальної, безсердечної людини, стають цілком зрозумілими при розгляді абстрактно-образних моделей в англійській мові: нездатні проявляти жалощі люди схожі на глибу глини (*a lump of clay*), в них, без сумніву, серце неодмінно жорстоке (*hard heart*).

В українській фразеологічній мікросистемі ми подібного розмежування якісних ознак не спостерігаємо. Навіть сама українська ментальність, яка ніколи не прямувала на підкорення інших народів, передбачає те, що жорстока людина не може мати будь-яких проявів співчуття до жертви, бо в неї відсутні такі езотеричні компоненти-соматизми, як *серце, душа*, що відповідають за почуття. А сама людина, позбавлена позитивних чеснот, сприймається як темне створіння і підлягає засудженню народною мораллю (*не мати Бога в душі (в серці, в животі)*). Додатковим аргументом на підтвердження цієї думки може виступити і той факт, що такі слова, як безсердечний, бездушний, безжальний, є відфраземними дериватами і водночас синонімами до слова жорстокість [5].

Доречно звернути увагу і на дієслівні ФО, що утворюють семантичну групу і в українській, і в англійській мовах, яка складається безпосередньо з синонімічних рядів. Навіть побіжний аналіз вказує на те, що ми маємо справу з агресивною поведінкою, дією людини, направленою на нанесення фізичної, психологічної шкоди, збитків або на знищення іншої людини чи групи людей [6]. Погоджуємося з думкою А.М. Емірової, що велика кількість дієслівних ФО з метафоричним значенням сформувалася на основі перенесення за тотожністю загального враження, утвореного названими діями і станами мовця [7]. Адже лише нелюдське створіння в українській ментальності може *пити, сотати, видавлювати, тягти* такі поживні речовини та тканини, як *кров, жили, кишки, соки, шкуру*. Водночас в „арсеналі” жорстокого англійця містяться лише силові заходи: *beat* (побити), *drive* (приперти), *grind* (розчавити).

При розбіжностях, що існують між образами, які лягли в основу українських й англійських ФО, сформованих під впливом географічних, історико-культурних особливостей, образ жорстокої людини виявився цілком адекватним. Очевидно, ми маємо переконатися в тому, що існує певний тип „європейського мислення” [8], який вимагає прямого засудження негативних рис характеру людини, зокрема жорстокості.

Висновки. Таким чином, проведений нами аналіз мікросистем на позначення жорстокості в українській мові має вигляд семантичної групи ФО, а в англійській – семантичного поля. Подібний зіставний ідеографічний розгляд дозволив виявити особливість досліджуваних мікросистем, а саме фрагментарність, яка може пояснюватися не тільки лінгвістичними, а й екстралінгвістичними чинниками. Взагалі, аналіз ФО на позначення рис характеру людини сприятиме виробленню загальної типології методів дослідження фразеологічних мікросистем у зіставному ідеографічному аспекті, створить передумови для складання одно- та двомовних фразеологічних словників ідеографічного типу.

Джерела та література

1. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976.
2. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія: Проблематика досліджень. – К.; Сімферополь, 1997.
3. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках). – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1998. – С. 4.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1986. – С. 20-21.
5. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Харків: Основа, 1990. – С. 22.
6. Психология: Словарь / Под. общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., исправл. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – С. 9.
7. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. – Ташкент: ФАН, 1988. – С. 48.
8. Солодухо Э.М. Об отдельных аспектах установления интернационального в сфере фразеологии (на материале языков славянской, германской и романской групп) // Актуальные проблемы современной интерлингвистики. Ученые записки Тартуского государственного университета. – 1982. – № 613. – С. 149.

Поступила до редакції 19.07.2005 р.